Fıkıh ve Biyoetik

İslam Hukuku Bakımından Tıbbi Konularda Karar Verme Süreci - 2

İSAR
YAYINLARI

İSAR Yayınları | 25

Tıp ve Ahlak Dizisi | 10

Fıkıh ve Biyoetik

İslam Hukuku Bakımından Tıbbi Konularda Karar Verme Süreci - 2

Editörler

M. İhsan Karaman
Hakan Ertin
Mürteza Bedir

1. Baskı, Nisan 2021, İstanbul

ISBN 978-605-9276-24-5

Yayına Hazırlık
M. Fatih Mintaş
Ömer Said Güler

İç Tasarım: Salih Pulcu
Tasarım Uygulama: Recep Önder
Kapak Uygulama: Hasan Yılmaz

Baskı-Cilt
Elma Basım
Halkalı Cad. No: 162/7 Sefaköy
Küçükçekmece / İstanbul
Tel: +90 (212) 697 30 30
Sertifika No: 45460

© İSAR Yayınları

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 45609
Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İSAR Yayınları

Selami Ali Mah. Fıstıkağacı Sok. No: 22 Üsküdar / İstanbul
Tel: +90 (216) 310 99 23 | Belgegeçer: +90 (216) 391 26 33
www.isaryayinlari.com | yayin@isar.org.tr

İİT'ye Bağlı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin Tıbbi Konularda Fetva Usulü: Organ Nakli Örneği

MERVE ÖZAYKAL
Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
merveozaykal@istanbul.edu.tr

Giriş

Komplike çağdaş meselelerin dinî ve ahlaki boyutlarıyla çözüm beklediği günümüzde, çok boyutlu ve disiplinlerarası yönü ağır basan biyofıkıh gibi girift alanları bireysel düzeyde sırtlanmak veya kuşatmak gittikçe zorlaşmaktadır. Arkasında tıp, felsefe, hukuk, kelam, etik, hatta bazen siyaset ve ekonomi gibi pek çok boyutu teorik ve pratik sorunlarıyla barındıran böyle bir alanla belki de insanlık tarihi boyunca ilk defa karşılaşılıyor. Pek çok ilim dalından çok yönlü istifadeyi gerektiren biyofıkıh alanındaki meselelerin buz dağının görünen yüzüne alelacele veya bireysel çapta fetva sunulmasıyla çözüme kavuşturulması mümkün değildir. Bu noktada fakihlerin hem birbirinden hem de meseleyle ilişkili alanların uzmanlarının bilirkişiliğinden istifadesi elzem görünmektedir. Bugün İslam âlemi disiplinlerarası ve kolektif çalışmayı gerektiren bu tür problemlere pratik ve metodolojik açılardan arayış içindedir. Bu ihtiyacın farkındalığıyla bugün farklı ülkelerde pek çok fetva kurulu ortaya çıkmış ve kolektif içtihat (*el-ictihâdü'l-cemâî*) yöntemi ile Müslümanların çağdaş sorunlarına çözüm arayışları başlamıştır. Mevzubahis kurullardan biri

de Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî olarak bilinen İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisidir. Akademi diğer alanlar kadar tıp alanında aldığı fıkhi kararlarla da İslam dünyasında ses getirmiş ve bir bakıma kolektif içtihat fikrini hayata geçiren bir kurum olarak görülmüştür.

Bu makale Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin tıbbi konulara ve daha özelde organ nakline dair ulaştığı kararları ve bu kararlara varmada izlediği yöntemleri ele alıp incelemektedir. Bu şekilde bireysel içtihatların yetersiz kaldığı biyofıkıh gibi bir alanda kurumsal içtihadın işletilebilmesi için Akademinin bir örnek teşkil edip edemeyeceği sorusunu zımnen tartışmaya açmaktadır. Akademinin kararları, bugün İslam dünyasındaki çağdaş fıkıh araştırmalarında belki de en çok referans alınan bir kaynak olması itibarıyla tercih sebebimiz olmuştur. Akademi aldığı tüm kararları *el-Karârât* ve tavsiyelerini *et-Tavsiyyât* adı altında yayınlamaktadır. Araştırmamıza *el-Karârât* ve bu kararların alınış süreçlerini ve arka planlarını şeffaf bir şekilde görmemize imkân veren Akademinin süreli yayını *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* kaynaklık etmektedir. Bu kaynaklar vasıtasıyla öncelikle Akademinin organ nakline dair aldığı kararlar içerik açısından ele alınarak Akademinin kararlarında ne kadar isabetli ve tutarlı olduğu İslam'ın temel kaynaklarına, fıkıh geleneğine ve güncel tıbbi bilgiye referansla değerlendirilecek, ayrıca kararların içeriğine etki eden kişi ve kurumlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonraki aşama ise Akademinin karar alma yöntemlerinin usûl açısından değerlendirilmesi olup Akademinin bilgi kaynakları ve delilleri, klasik fıkıhtan, mezheplerden, fıkhi prensip ve külli kaidelerden istifade düzeyleri incelenecektir. Böylece İslam Fıkıh Akademisinin tıbbi konularda verdiği fetvaların güvenilirliği ile yönteminin ve ulaştığı sonuçların sıhhat ve tutarlılığı gibi noktalar eleştirel bir gözle değerlendirilebilecektir. Ayrıca çağımızın tıbbi ve biyoetik problemleri karşısında İslam Fıkıh Akademisi özelinde heyet içtihadının imkân ve başarısının dolaylı olarak bir sağlaması yapılmış olacaktır. Burada amaç Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin biyofıkıh alanında pratik ve metodolojik anlamda bir yol haritası çizip çizemeyeceğini görmek olup resmin bütününü görebilmek için bu tür düşünsel çabaların artmasına ihtiyaç olduğu muhakkaktır.

Uluslararası Bir Fetva Kurulu Olarak İslam Fıkıh Akademisi

İslam İşbirliği Teşkilatına (İİT)[1] bağlı ve merkezi Cidde'de bulunan Uluslararası

1 1969 yılında Cidde'de kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı (The Organisation of Islamic Cooperation) İslam ülkelerini bir çatı altında toplamayı hedefleyen uluslararası bir teşkilattır (Davut

İslam Fıkıh Akademisi (Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî), çağdaş problemlere heyet içtihadı yöntemiyle çözüm üretme çabasındaki fıkıh konseylerinin en önemlilerindendir. Kendi ifadesiyle Akademinin hedefi, Müslümanları ilgilendiren meselelerde şer'î hükümleri açıklığa kavuşturmak ve çağdaş hayatın sorunlarına Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet ve zengin İslam mirasına dayalı çözümler sunmak suretiyle İslam âleminin ve Müslüman toplumların fıkıh alanında başvurduğu ilk küresel referans olmaktır.[2] Akademinin bu amaçla günümüze kadar, sosyal yaşam, aile, kadın, iktisat, çevre, tıp, helal gıda, uluslararası ilişkiler, mezhepler gibi farklı alanlardan pek çok konuyu toplam 24 oturumda 238 kararla sonuca bağladığı görülmektedir.[3]

Akademinin tarihi ve güncel durumu hakkında kısa bir bilgi sunmak gerekirse 1981'de kurulan Akademi 19-22 Kasım 1984 tarihlerinde Mekke'de ilk oturumunu gerçekleştirmiştir. Üye devletlerin temsilcilerinden oluşan Akademi Meclisi temsilcilerin çoğunluğunun katılımıyla her yıl toplanır. İslam İşbirliği Teşkilatına üye devletlerin Akademi Meclisinde birer temsilcisi vardır.[4] Akademinin Türkiye temsilcisi ise hâlihazırda Prof. Dr. Mürteza Bedir'dir.[5] Kuruluşundan 2008 yılına kadar Akademinin başkanlığını Suudi Arabistan temsilcisi Bekr b. Abdullah Ebu Zeyd yürütmüştür. Bekr b. Ebu Zeyd'in vefatıyla başkanlığı Sâlih b. Abdullah b. Humeyd üstlenmiştir. Genel sekreterlik görevini ise Eylül 2020 itibariyle Kutb Mustafa Sânû yürütmektedir.[6] Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi, İslam ülkelerindeki çeşitli üniversitelerin yanı sıra pek çok kurumla iş birliği hâlinde çalışmaktadır. İslam Kalkınma Bankası, Dünya İslam Birliği, Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatı, Kraliyet İslam Medeniye-

Dursun, "İslâm Konferansı Teşkilâtı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [Ankara: TDV Yayınları, 2001], 23: 49). Hâlihazırda aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 57 üye ülkesi bulunan kuruluş, İslam Konferansı Teşkilatı (Munazzamatü'l-mu'temeri'l-İslâmî) adıyla kurulmuş, daha sonra ismi 2011 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı (Munazzamatü't-teâvüni'l-İslâmî) olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Munazzamatü't-teâvüni'l-İslâmî, "Târîhu'l-munazzama", https://www.oic-oci.org/page/?p_id=56&p_ref=26&lan=ar (Erişim: 02.10.2020)

2 Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "er-Ru'ye", https://www.iifa-aifi.org/ar/الرؤية (Erişim: 15.10.2020)

3 Akademinin günümüze kadar aldığı tüm kararlar için bk. Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "ed-Devrât" https://www.iifa-aifi.org/ar/الدورات (Erişim: 17.10.2020)

4 M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 258.

5 Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "el-A'dâu'l-muntedebûn", https://www.iifa-aifi.org/ar/الأعضاء-المنتدبون (Erişim 15.10.2020)

6 Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Meâli'l-ustâz ed-duktûr Kutb Mustafâ Sânû emînen âmmen li-Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî", https://www.iifa-aifi.org/ar/7927.html (Erişim: 17.10.2020)

ti Araştırmaları Akademisi (Ürdün), Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü (Washington) Akademinin iş birliği yaptığı kurumlar arasında sayılabilir.[7]

Akademinin 2019 yılına kadar gerçekleştirdiği tüm oturumlarda alınan kararlara ve tavsiyelere web sayfalarından erişilebilmektedir.[8] Ayrıca 2011 yılına kadarki karar ve tavsiyeleri Arapça olarak yayınlanmıştır.[9] Akademinin 2 ila 5. dönemine ait (1985-1989 m., 1406-1409 h.) karar ve tavsiyeleri ise Türkçeye kazandırılmıştır.[10] Yine Akademinin kararlara ulaşma sürecini içeren, toplantıda ele alınan konulara ilişkin araştırmaların, makalelerin, sunumların ve tartışmaların yer aldığı dergileri *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* 1986'dan beri yıllık olarak yayınlanmakta olup[11] bu dergi sayesinde Akademinin fetva metoduna dair ciddi bir malumat elde edilebilmektedir.

Akademinin Tıbbi Kararları

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi, tıbbi konularda karar sürecinde cereyan eden tartışmalarda üyelerinin sıklıkla belirttiği üzere başta tıp olmak üzere hayatın her alanında gerçekleşen çağdaş ilerlemelere İslam'ın ayak uydurmasının gerekliliğini kabul edip Müslümanlar açısından helal ve haramı açıklığa kavuşturma amacını benimsemektedir. Zira dünyanın dört bir yanında farklı din mensupları tıbbi konuların dinî boyutlarına cevap üretmeye çalışırken İslam'ın bu alanda sessiz ve kayıtsız kalması düşünülemez.[12] Bu vizyon göz önünde bulundurulduğunda Akademi, çağdaş konularda fetvalar veren ve çeşitli kararlar alan Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Din İşleri Yüksek Kurulu, Dârü'l-İftâi'l-Mısriyye, Râbıtatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı el-Mecmau'l-Fıkhî el-İslâmî, Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî bi'l-Hind, Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye bi'l-Ezher, Dâiretü'l-İftâi'l-Âmm el-Ürdünî gibi fıkıh toplulukları arasında tıbbi konularda en çok mesai harcayanlarından olması ve belki de bahsi geçen kurumlara öncülük etmesiyle dikkat çekmektedir.[13]

7 Yaşaroğlu, "Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî", 28: 258.

8 Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "ed-Devrât"

9 Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtu ve Tavsiyyâtu Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî*, haz. Ahmed Abdulalîm Ebu Uleyv (Birleşik Arap Emirlikleri: y.y., 2011).

10 *Kararlar ve Tavsiyeler*, çev. Hasan Hacak - Bilal Aybakan (İstanbul, 1995).

11 *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Mekke: Munazzamatü'l-mu'temeri'l-İslâmî).

12 Ahmet Recâi el-Cündî'nin bu hususa dikkat çeken sözleri için bk. *Mecelle* 4/1, 455-456.

13 Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin tıbbi fetvalarını ele alan, danışmanlığımızda tamamlanmış bir yüksek lisans tezi için bk. Şeyma Ülger, *Modern Fetva Kurumlarının Verdiği Tıbbî Fetvaların Tahlili (Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Duvelî Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi, 2020).

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi tıbbi konularda karar yayınlama sürecinde başta Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatı olmak üzere pek çok kurum ile ortak çalışmalar yapmaktadır.[14] Akademi bazen diğer kurumlarla iş birliği hâlinde bazen ise müstakil olarak pek çok tıbbi meseleyi karara bağlamıştır. Kronolojik olarak ele alındığında Akademi, günümüze kadar tıp alanında şu konularda kararlar almıştır: Tüp bebek (1985, 1986), süt bankası (1985), yaşam destek üniteleri (1985, 1986), organ nakli (1988, 1990), aile planlaması/doğum kontrolü (1988), ihtiyaç fazlası döllenmiş yumurtalar (1990), tıbbi tedavi (1992), tıpta mahremiyet (1993), hekimin ahlakı (1993), karşı cinse tedavi (1993), AIDS hastalığı (1993, 1995), tedavi ve teşhis amaçlı kullanılan ilaç ve uygulamaların oruca etkisi (1997, 2018), insan klonlama (1997), genetik mühendisliği ve insan genomu (1998, 2012, 2013), sağlık sigortası (2001, 2005), hekimin tazmin sorumluluğu (2004), insan üzerinde tıbbi ve biyolojik araştırma (2006), şeker hastalığı ve Ramazan orucu (2006, 2009), buluğ yaşının belirlenmesi ve mükellef olmaya etkisi (2008), acil ameliyatlarda izin (2008, 2009), estetik ameliyat (2008), gıda ve ilaçlardaki katkı maddelerinde istihâle ve istihlâk (2015), engelliler hukuku (2015), kadın sünneti (2018), kasıtlı olmayan hatalarda hekimin sorumluluğu (2018), insan genomu ve biyo-mühendislik (2019).[15] Bu tablo –her ne kadar henüz ele almadıkları pek çok tıbbi mesele olsa da– Akademinin çağdaş tıbbi meseleleri kuruluş tarihinden itibaren mütemadiyen gündemine aldığını ve hatta kadın sünneti, genom projesi gibi konularda gündemi vaktinde ve yakından takip ettiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Akademinin Karar Alma Süreci

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi, temsilcilerinin çoğunluğunun sağlanması kaydıyla yılda bir defa toplanmakta ve her bir dönemde birden fazla farklı konu ele alınmaktadır. Toplantı öncesinde öncelikle ilgi alanları dikkate alınarak konular uzmanlara dağıtılmakta ve ilgili kişiler verilen konularda detaylı bir araştırma metni hazırlayıp Akademiye teslim etmektedir. *Mecelle*'deki ifadelerden araştırma metinlerinin Genel Sekreterlik tarafından katılımcılara ortalama üç-dört ay öncesinden gönderildiği ve katılımcıların metinleri

14 14-17 Haziran 1997 tarihlerinde Fas'ta gerçekleştirilen istihâle, klonlama ve orucu bozan maddeler konularının ele alınıp tartışıldığı "Bazı Sağlık Meselelerine İslâmî Yaklaşımlar" toplantısı Akademinin İslam Tıp Bilimleri Teşkilatı, İslam Kültür, Bilim ve Eğitim Teşkilatı ve Dünya Sağlık Teşkilatı Bölge Ofisi ile iş birliğinin bir örneğidir. Yaşaroğlu, "Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî", 28: 258.

15 Kararlar için bk. Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "ed-Devrât"

okuyarak toplantıya hazırlıklı bir şekilde geldikleri –en azından beklentinin bu yönde olduğu– anlaşılmaktadır.[16] Ayrıca sadece uzmanların değil aynı zamanda Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatı, Râbıtatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı İslam Fıkıh Akademisi, İslam dünyasındaki diğer fetva kurumları veya sağlık teşkilatlarının konuya ilişkin araştırma sonuçları ya da kararları varsa bunlar da dikkate alınmakta ve toplantı öncesinde ilgili belgeler katılımcılara yazılı olarak teslim edilmektedir.

Her yıl farklı bir ülke veya şehirde toplanan Akademinin toplantılarında öncelikle araştırma makalelerini hazırlayan kişilerden bir kısmı dinlenmektedir. İlgili araştırma metinleri *Mecelle*'de yer almakta olup uzmanlardan talep edilen metin sayısının oturumdan oturuma ciddi anlamda farklılık arz etmesi dikkat çekmektedir. Akademinin karara bağladığı tıbbi konular üzerinden örnek vermek gerekirse, yapay döllenme ve tüp bebek konularının ele alındığı ilk toplantıda üç kişi (Abdullah el-Bessâm, Muhammed Ali el-Bârr, Recep et-Temîmî),[17] kararın ertelendiği ve yeninden ele alındığı ikinci toplantıda iki kişi (Bekr b. Abdullah Ebu Zeyd ve Muhammed Ali el-Bârr)[18] araştırma metni hazırlamışken, organ nakli konusunda dokuz,[19] aile planlaması ve doğum kontrolü konusunda ise yirmi üç araştırma[20] hazırlatılmıştır. Bu araştırmaların tamamı oturumlar esnasında dinlenmemiş, örneğin organ nakli ile ilgili 1988 tarihli oturumda araştırmasını hazırlayan dokuz kişiden yalnızca ikisi (Muhammed Ali el-Bârr ve Halil Muhyiddin el-Meys) dinlenmiştir. Yeri gelmişken karar verme süreçlerinde etkin olan fıkıh uzmanlarının İslam dünyasında o alanın öncü ve temsil gücü yüksek isimleri olduğunu, kimilerinin ise ilgili alanda müstakil kitap ve makale gibi çalışmaları olduğunu, toplantıya davet edilen uzmanların özenle seçildiğini ifade etmek üzere zikretmeliyiz. Yine bazı üyelerin çağdaş meselelere fetva üreten başka kurullara da üye oldukları ve fakih sıfatıyla toplantılara katıldıkları görülmektedir. İlk toplantı için araştırma makalesi hazırlayan fakihlerin –o dönemki unvanlarıyla– Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî'nin başkanı Bekr b. Abdullah Ebu Zeyd, Dımaşk Üniversitesi İslam Fıkhı Bölümü Öğretim Üyesi Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, Ezher Üniversitesi Şeriat ve Kanun Fakültesi Dekanı Hasan Ali eş-Şâzelî, Ezher Lübnan'ın müdürü ve aynı zamanda Zahle ve Batı Bakâ' Müftüsü Halil Muhyiddin

16 *Mecelle* 4/1, 467.
17 *Mecelle* 2/1, 233-310.
18 *Mecelle* 3/1, 427-468.
19 *Mecelle* 4/1, 89-431.
20 *Mecelle* 5/1, 77-515.

el-Meys, Akademinin Ürdün temsilcisi ve başkan vekili Abdusselâm Dâvûd el-Abbâdî gibi İslam dünyasının tanınan isimleri olması dikkate değerdir.[21] Yine sunumların çoğunun ciddiyetle hazırlanmış, emek verilmiş ve ayrıntılı çalışmalar olduğu görülmektedir.[22]

Sunumların ardından başkanın yönetiminde tartışma kısmı başlamakta ve üyeler tarafından hem sunulan tebliğler hem de diğer yazılı metinler üzerinde derinlemesine tartışılmaktadır. Söz konusu tartışmalara her oturumun sonunda "Münakaşa" başlığı altında *Mecelle*'de şeffaf bir şekilde yer verilmesi okuyucunun tartışmaları canlı ve ayrıntılı bir şekilde takip etmesini sağlamaktadır.

Sunumların dinlenmesi ve tartışmaların tamamlanmasından sonra kabul veya ret hususunda oylama yapılmakta, üyelerin çoğunluğunun olumlu görüşünün sağlanması hâlinde karar çıkmaktadır. Karara varılması için üyelerin tamamının ittifakı beklenmemektedir. Çıkan karara katılmayanlar sözlü veya yazılı olarak çekince koyduklarını ifade etmekte ve bu çekinceler kayıtlara geçmektedir.[23] Bazı tıbbi konulardan örnek vermek gerekirse üyelerden Muhammed Abdullatif Salih el-Ferfur'un kan nakli ve ototransplantasyonun cevazı haricinde organ naklinin caiz oluşuna dair alınan kararların hiçbirini benimsemediğini,[24] Akademinin İran temsilcisi Teshîrî'nin organların satışının caiz olmadığına dair Akademinin kararına katılmadığını,[25] yine Başkan Bekr b. Ebu Zeyd'in beyin ölümünün şer'î ölüm sayılması yönünde alınan karara birkaç üye ile birlikte çekince koyduğunu *Mecelle* üzerinden izleyebilmekteyiz.[26] Diğer yandan kimi üyelerin Akademinin almak istediği karara sert bir şekilde karşı koyduğu da gözlenmektedir. Ancak Akademi çoğunluğun görüşünü

21 Toplantı için araştırma hazırlayan bazı kişilerin alana dair eserlerine örnek olarak bk. Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *Kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra* (Dımaşk: Mektebetu'l-Fârâbî, 1994); Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, *Fıkhu'n-nevâzil: Kadâya fıkhiyye mu'âsıra* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996); Muhammed Ali el-Bârr, *el-Mevkıfü'l-fıkhî ve'l-ahlâkî min kadıyyeti zer'i'l-a'dâ* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem; Beyrut: ed-Dârü'ş-Şâmiyye, 1994).

22 Örneğin dönemin Ezher Üniversitesi Şeriat ve Kanun Fakültesi Dekanı Prof. Hasan Ali eş-Şâzelî'nin organ bağışının caiz olmadığını savunduğu metni 180 sayfa civarındadır. Hasan Ali eş-Şâzelî, "İntifâ'u'l-insân bi â'dâi cismi insânin âhâr hayyen ev meyyiten fi'l-fıkhi'l-İslâmî", *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Mekke: Munazzamatü'l-mu'temeri'l-İslâmî, 1988), 4/1, 215-392. Bu gibi durumlarda başkan sıfatıyla Bekr b. Ebu Zeyd'in rolü mühimdir. Özellikle tartışmalar esnasında konu dışına çıkan kişilere yerinde uyarıları ile konunun dağılmasına izin vermemesi, konuşmacıyı yönlendirmesi, bilgi hatalarını düzeltmesi, zamanı tasarruflu kullandırtması gibi rolleri dikkat çekmektedir. Örnekler için bk. *Mecelle* 4/1, 478; 6/3, 2134.

23 Bk. *Mecelle* 4/1, 504.

24 *Mecelle* 4/1, 503.

25 *Mecelle* 4/1, 504.

26 *Mecelle* 4/1, 496-501.

dikkate almakta, muhalif ferdî görüşlere, ortak bir karara varabilmek adına, zaruri olarak itibar etmemektedir. Bazen ise tüp bebek, yaşam destek üniteleri, genetik mühendisliği gibi bazı hassas konularda görüldüğü üzere Akademi ilgili konuda bir karara varamamakta ve sonraki oturumlarda konuyu yeniden ele alıp tartışmak üzere kararı ertelemektedir.

Oylamanın hemen ardından genel sekreterlik tarafından kararlar yazılı hâle getirilmekte ve taslak metin üyelerin katkısıyla gözden geçirilerek metne son hâli verilmektedir. *Mecelle*'de farklı konularda bu aşama izlendiğinde sürecin titiz bir şekilde işlediği açıkça ifade edilebilir. Öncelikle kararın taslak metni katılımcılara dağıtılır ve metin madde madde okunarak üyelerin gerek dile gerekse içeriğe yönelik eleştirileri ve katkıları dinlenir. Bazen ibareler üzerinde titizlikle durulduğu, doğru kelimeyi seçmek için yanlış anlaşılmaya mahal vermemek adına uzun uzadıya tartışıldığı görülür.[27] Kararın taslak metnine dair ihtilaf çıktığında ise vakit kaybetmemek adına toplantıda yer alan fakihlerin her birinin meseleye dair görüşlerini taslak hazırlama komisyonuna yazılı olarak iletmesi kendilerinden talep edilmektedir.[28] Diğer yandan, kavram karmaşası olmaması adına, ele alınan konuya ilişkin temel kavramların karar metninde genellikle açıklandığı da hatırlatılmalıdır. Alınan kararlar ve yapılan tavsiyeler ise tartışmaların akabinde hem *Mecelle*'de yer almakta hem de Akademinin internet sayfasında ilan edilmektedir.

Akademinin Organ Nakline İlişkin Kararlarının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi organ nakli konusunu ilki 1988 ikincisi ise 1990 yılında olmak üzere iki devrede ele almış ve karara bağlamıştır. 1988 tarihli "Diri veya Ölü Bir İnsanın Organlarından Yararlanma" konulu ilk toplantı organ naklinin cevazına dair genel meseleleri karara bağlamış, 1990 tarihli ikinci toplantıda ise "Beyin Hücrelerinin ve Sinir Sisteminin Nakli", "Ceninlerin Organ Naklinde Kaynak Olarak Kullanılması", "Üreme Organlarının

27 Örnek olarak bk. Ceninden beyin nakli konusu *Mecelle* 6/3, 2095-2112. Yine başkan Bekr b. Ebu Zeyd'in sorusuyla birlikte kornea nakline dair karar taslağında yer alan ibare üzerinde, yanlış anlaşılmaya mahal vermemek adına, konunun uzun uzadıya tartışıldığı görülmektedir (*Mecelle* 4/1, 496-500).

28 *Mecelle* 6/3, 2127. 1990 tarihli organ nakline ilişkin toplantıda taslak hazırlama komisyonu şu isimlerden oluşmaktadır: Sıddık Muhammed el-Emin ed-Darîr, Abdüsselam el-Abbâdî, Muhammed Abdülgaffar eş-Şerif, Muhammed el-Muhtar es-Selâmî, Muhammed Takî el-Osmânî, Ahmed Recâi el-Cündî, Muhammed Ali el-Bârr (*Mecelle* 6/3, 2146).

Nakli", "Had veya Kısas Cezasından Dolayı Kesilen Organın Nakli" gibi görece ayrıntılı hükümlere girilmiştir. Bu meyanda Akademinin kararlarıyla birlikte kararların alım sürecini içerik açısından *Mecelle*'deki sunum ve tartışmaları dikkate almak suretiyle değerlendireceğiz. Bunu yaparken, karar metinlerini doğrudan aktarmak yerine, üzerinde tartışmaların yapıldığı ve içerik açısından üzerinde durulmayı hak ettiğini düşündüğümüz organ nakline ilişkin bazı konulara yoğunlaşmakla iktifa edeceğiz.

Üreme Organlarının Nakli

İslam Fıkıh Akademisinin karar sürecinde hararetle tartıştığı meselelerin başında üreme organlarının nakli konusu gelir. Akademi üreme organlarının nakli konusunda 14-20 Mart 1990 tarihinde Cidde'de gerçekleştirdiği toplantıda öncelikle araştırmacıların sunumlarını dinlemiştir. Ardından Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatı Genel Sekreter Yardımcısı Ahmed Recâi el-Cündî'den ilgili teşkilatın karar süreci ve kararları dinlenmiş ve aldıkları kararda Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatının kararlarından[29] ciddi anlamda yararlanmışlardır.[30] Kısaca ifade etmek gerekirse Kuveyt'teki toplantıda konu üreme bezleri ve üreme organları ayrımı çerçevesinde tartışılmıştır. Sonuç olarak vücuda kadınlık ve erkeklik hormonlarını salgılayan ve kadında yumurta, erkekte meni üretimini sağlayan ve alıcıda genetik intikale neden olan üreme bezlerinin nakli caiz görülmezken genetik geçişi olmayan ve galîz avret (cinsel organlar ve anüs) dışında kalan üreme organlarının nakli caiz kabul edilmiştir.[31]

Akademi, üyelerin ve uzmanların sunumlarını ve sonrasında Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatının tartışma ve kararlarını dinledikten sonra kendi tartışmasını başlatmış ve neticede bu teşkilatın kararlarını benimsemiştir. İlgili maddelerin gerek ifade biçimi gerekse hükmünün aynen kalmasını onaylayan üyelerin sayısı on üç iken, bu maddenin karar olarak yayınlanmasını istemeyen yedi üye, tüm üreme organlarının naklinin haram olduğunu düşünen dört üye ve üreme organlarının tamamının mutlak olarak naklini caiz gören bir üye olmuştur. Çekimser kalan üyeler de bulunmakla birlikte oy çokluğu sağlandığı için karar bu yönde çıkmıştır.[32] Sonuç olarak Akademinin altıncı dönem top-

29 *Mecelle* 6/3, 2088-2089.

30 Kuveyt'teki toplantıya konuşmacı olarak tıp cenahından Tal'at el-Gasabî, Muhammed Ali el-Bârr, Sıddîka el-Avdî ve Kemal Muhammed Necib; fıkıh cenahından ise Halid Reşid el-Cemîlî, Muhammad Süleyman el-Eşkar ve Hamdâtî Mâulayneyn katılmıştır (*Mecelle* 6/3, 2086).

31 *Mecelle* 6/3, 2086-2088, 2137-2138.

32 *Mecelle* 6/3, 2145; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi şe'ni zirâati'l-a'dâi't-tenâsuliyye", https://www.iifa-aifi.org/ar/1803.html (Erişim 18.10.2020)

lantısında üreme organlarının nakline dair aldığı 57 (6/8) sayılı karar metni şu şekildedir:

> Üreme Bezlerinin Nakli: Testis ve yumurtalıklar yeni bir alıcıya nakledildikten sonra dahi vericinin genetik özelliklerini (genetik kod) taşımaya ve salgılamaya devam ettiği için bunların nakli şer'an haramdır.
>
> Üreme Sistemi Organlarının Nakli: (Vericinin) genetik özelliklerini aktarmayan bazı üreme organlarının nakli –galiz avret (cinsel organlar ve anüs) dışındaki organlar– meşru zaruret bulunması sebebiyle ve bu akademinin 26 (4/1) sayılı kararındaki şer'î kurallar ve ölçüler çerçevesinde caizdir.[33]

Bu maddede yer alan "genetik özelliklerini aktarmayan bazı üreme organlarının nakli –cinsel organlar ve anüs dışındaki organlar–" ifadesi kanaatimizce kararda kapalı kalmıştır. Ancak *Mecelle*'deki tartışmalara bakıldığında kastın rahim, fallop tüpü ve üreme kanalları gibi organlar olduğu anlaşılmaktadır.[34] Kararda kastedilen organlara açıklık getirilmemiş olması bir eksiklikken tıbbi açıdan her gün yeni gelişmelerin ortaya çıktığı böyle yeni bir konuda genel bir ifade kullanılmasının Akademiye ileride hareket ve yorum alanı sağlayacağı düşünülerek risk alınmamış olması muhtemeldir. Akademinin aynı kararında yer alan "meşru zaruret bulunması sebebiyle" ifadesinde geçen zaruret kelimesi ise ihtiyaç anlamında kullanılmış görünmektedir. Zira çocuk sahibi olmak klasik eserlerde yer alan ve kişinin hayatının sonlanmasından veya organını kaybetmekten korktuğu durumları ifade eden zaruret kapsamında[35] değil hâcet kapsamındadır. Öyleyse burada *Mecelle*'de de "Hâcet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur"[36] şeklinde ifade edilen daha genel ve geniş bir zaruret kullanımından söz edilmektedir.

Tüm hararetli tartışmalar bir yana, bu oturuma damgasını vuran ve sık sık tepkileri üzerine çeken kişi şüphesiz Akademinin İran temsilcisi Teshîrî'dir. Zira Teshîrî testis ve yumurtalık gibi genetik geçişin olduğu belirtilen organların da naklinin caiz olması gerektiğini, çünkü nakil olduktan sonra bu organların alıcının şehvetiyle harekete geçtiğini ve yine nakledilen organın örfen ve in-

33 *Mecelle* 6/3, 2155.

34 *Mecelle* 6/3, 2139-2140.

35 Klasik fıkıhtan bazı zaruret tanımları için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Kostantiniyye: Matbaatü'l-Evkâfi'l-İslâmiyye, 1335), 1: 130; Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnatî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakāt fî usûli'ş-şerî'a*, şrh. Abdullah Dırâz (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.), 1: 329; Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi kavâ'idi ve fürû'i fıkhi'ş-Şâfi'iyye* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1959), 85.

36 *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 32.

sanların gözünde kişinin kendi organı olarak kabul göreceğini, böylece gerçek anlamda nesillerin karışmasının söz konusu olmayacağını iddia eder.[37] Bunun üzerine toplantıdaki pek çok üye ilgili iddiayı çeşitli delillerle reddeder. Benzer şekilde Teshîrî kararda yer alan cinsel organlar ve anüsün naklinin haram olduğu görüşüne de katılmaz ve burada genetik geçiş illetinin de bulunmaması sebebiyle yeni bir delil ve illete ihtiyaç olduğunu öne sürer ki ona göre penis gibi organların naklinin haram olmasının illeti üyelerce tam olarak açıklanamamıştır.[38] Ancak gerekçeleri değişmekle birlikte neticede Teshîrî hariç hiçbir üye mutlak olarak üreme organlarının nakline cevaz vermemektedir.

Beyin Hücrelerinin ve Sinir Sisteminin Nakli

Akademinin 14-20 Mart 1990 tarihlerinde Cidde'de gerçekleştirdiği 56 (6/5) sayılı kararı beyin hücrelerinin ve sinir sisteminin nakli konusunu ele almaktadır. Ancak yine ifade etmek gerekir ki Akademi bu konuda Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatının konuya ilişkin kararını[39] tartışarak benzer bir sonuca ulaşmıştır.

Öncelikle Akademi, yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için, beyin hücrelerinin naklinden kastın insan beyninin başka bir insana nakli olmadığını belirterek bu hususu açıklığa kavuşturur. Nakilden kasıt, beyindeki belirli hücrelerin kimyasal veya hormonal maddelerini normal ölçülerde salgılayamamasını tedavi etmek amacıyla başka bir kaynaktan alınan benzer hücrelerin bunların yerine konması veya oluşan bazı hasarlar sonucu sinir sisteminde oluşan boşluğun tedavi edilmesidir. Kararın ilgili maddeleri şu şekildedir:

1. Bağışıklık kabul özelliği bulunduğu müddetçe, doku elde etmek amacıyla hastanın kendi böbreküstü bezinin kaynak olarak kullanılmasında şer'an bir sakınca yoktur. Zira hücreler kişinin kendi bedeninden alınmaktadır.
2. Başarılı olması mümkünse ve şer'î açıdan bazı sakıncalar doğurmuyorsa kaynağın bir hayvan cenininden elde edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Hekimler farklı hayvan türleri arasında bu yöntemin başarıyla gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir ve bağışıklık sistemi tarafından reddedilmesini engellemek için gerekli tıbbi önlemlerin alınmasıyla bu yöntemin insan için de başarılması ümit edilmektedir.

37 *Mecelle* 6/3, 2135.

38 *Mecelle* 6/3, 2140-2144. Üreme organlarının nakli hususundaki bazı görüşler için bk. Merve Özdemir, *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli* (Doktora Tezi: Sakarya Üniversitesi, 2017), 256-262.

39 Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatının konuya ilişkin kararını krş. *Mecelle* 6/3, 2088-2089.

3. Doku elde etmek amacıyla erken dönemdeki ceninin –10-11. haftalardaki cenin– canlı beyin hücrelerinin kaynak olarak kullanılmasının hükmü aşağıdaki şartlara göre değişmektedir:
   a. **İlk yöntem** rahmin cerrahi müdahale ile açılarak anne karnındaki insan cenininden beyin hücrelerinin doğrudan alınmasıdır. Beyninden hücre alınması sebebiyle bu yöntem ceninin öldürülmesi ile sonuçlanır, bu ise şer'an haramdır. Ancak kasıtlı olmayan doğal düşük veya annenin hayatını kurtarmak ve ceninin ölümünün kesinleşmesi sebebiyle yapılan meşru kürtaj hâllerinden sonra bu toplantının ceninlerden yararlanma hakkındaki 59 (6/8) sayılı kararında[40] söz edilen şartların gözetilmesi kaydıyla ceninden beyin hücresi alınması caizdir.
   b. **İkinci yöntem** ise yakın gelecekte gerçekleşmesi mümkün olan kendilerinden faydalanmak amacıyla beyin hücrelerinin yapay ortamlarda elde edilmesi yöntemidir. Elde edilen hücrelerin kaynağı meşru olduğu ve hücreler meşru şekilde elde edildiği müddetçe bu yöntemde şer'an bir sakınca yoktur.[41]

Akademinin beyin hücrelerinin nakli konusunu, henüz tıbbi açıdan uygulaması dahi olmayan bazı yönleriyle, nispeten erken bir tarihte ele alıp tartışması önem arz etmektedir. Kararda dikkatleri celbeden ilk nokta henüz o dönemler için (1990) deney aşamasında olan ve günümüzde de pratikte pek ilerlemenin kaydedilmediği bir konu olan hayvan ceninlerinden beyin hücrelerinin nakli konusunun ele alınması ve dahası buna cevaz verilmiş olmasıdır. Farazi fıkha çağdaş bir örnek sayılabilecek bu konuda toplantı esnasında kimi üyeler (Genel Sekreter, Abdüssettar Ebu Gudde, Ahmed Recâi el-Cündî) tıbbi deneyleri ve çalışmaları teşvik için bu maddenin kararda yer alması gerektiğini savu-

40 Kararın içinde her ne kadar Akademinin 59 (6/8) sayılı kararına atıf yapılmışsa da "Ceninlerin Organ Naklinde Kaynak Olarak Kullanılması" konulu karar web sayfasında 56 (6/7) sayılı karara tekabül etmektedir ve şöyledir: "Ceninlerin başka bir insana nakli istenen organlara kaynak olarak kullanılması ancak gerekli şartlarla birlikte aşağıdaki hâllerde caizdir: 1) Başka bir insana organ naklinde ceninin kaynak olarak kullanılması için kürtaj yapılması caiz değildir. Caiz olan cenin düşürme işlemi, kasti olmayan doğal düşük ve şer'î bir gerekçeyle yapılan kürtajdan ibarettir. Ayrıca annenin hayatını kurtarmanın söz konusu olduğu durumlar haricinde ceninin çıkarılması için cerrahi operasyona başvurulmaz. 2) Eğer ceninin canlılığını sürdürmesi mümkünse, tıbbi müdahalenin organ nakline değil, ceninin canlı kalmasını sağlamaya ve onu korumaya yönelmesi gerekir. Ceninin hayatiyetini sürdürmesinin mümkün olmadığı hâllerde ise ancak ceninin ölümünden sonra bu akademinin 26 (4/1) sayılı kararında belirtilen şartlarla ceninden istifade edilmesi caizdir." (*Mecelle* 6/3, 2153-2154); Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi şe'ni istihdâmi'l-ecinne masdaran li-zirâati'l-a'dâ", https://www.iifa-aifi.org/ar/1800.html (Erişim: 15.10.2020)

41 *Mecelle* 6/3, 2149-2150; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi şe'ni zirâati halâya'l-muh ve'l-cihâzi'l-asabî", https://www.iifa-aifi.org/ar/1794.html (Erişim: 14.10.2020)

nurken,[42] kimileri ise (Receb Buyûd et-Temîmî, Muhammed el-Emin ed-Darîr) insanın saygınlığına halel getireceği gerekçesiyle bunun caiz olamayacağını ve karar olarak yayınlanmaması gerektiğini ifade ederler.[43] Diğer yandan her ne kadar ilgili maddede "başarı" ve "şer'î sakınca doğurmama" şartları koşulmuşsa da esasında zaten cevazı etkileyen temel saikler bu iki unsur olacağı için karar kısmı biraz anlamsızlaşmaktadır. Karar da yer alan, "bağışıklık sistemi tarafından reddedilmesini engellemek için gerekli tıbbi önlemlerin alınması" ifadesi ise Akademinin, nakil sonrası gerçekleşmesi muhtemel rejeksiyon durumuna dair tıp uzmanları tarafından bilgilendirilmiş olduğunu göstermesi açısından mühimdir. Konuyu Akademiden önce tartışan Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatı ise bu konuda insan ceninlerinden yararlanmaktansa hayvan ceninlerinden istifadenin tercih edilmesi gerektiği kanaatindedir.[44]

Doku elde etmek amacıyla 10-11. haftalardaki ceninin canlı beyin hücrelerinin kaynak olarak kullanılmasına ilişkin karar da yer alan "Kasıtlı olmayan doğal düşük veya annenin hayatını kurtarmak ve ceninin ölümünün kesinleşmesi sebebiyle yapılan meşru kürtaj hallerinden sonra" ifadesinden, ceninden yararlanmaya ilişkin diğer karar ile birlikte değerlendirildiğinde, ceninden canlı iken istifade edilmesinin caiz olmadığı anlaşılmaktadır. Zira kendisine atıf yapılan karar da ceninden ancak ölümünden sonra istifade edilmesinin caiz olduğu belirtilmektedir.[45] Ancak *Mecelle*'deki konuya ilişkin tartışmalara ve konunun uzmanı doktorların açıklamalarına bakıldığında erken evrede düşen ceninin beyin hücrelerinden istifade edilebilmesi için hücrelerin canlıyken alınması gerektiği anlaşılmaktadır.[46] Eğer hakikat böyleyse, fakihlerin tartışması gereken konu çeşitli sebeplerle canlı olarak düşürüldükten sonra, 10-11 haftalık olması sebebiyle kendi kendine yaşama şansı olmayan bu cenine insan hükmü verilip verilmeyeceği, dolayısıyla kısa sürede hayatı sonlanacak olsa dahi kendisine müdahale edilip edilemeyeceği sorusu olmalı gibi görünmektedir.

Son olarak, karar metninde yer alan beyin hücrelerinin yapay ortamlarda elde edilmesine ilişkin madde de farazi fıkha örnek olabilecek niteliktedir. Hem Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatı hem de İslam Fıkıh Akademisi hücrelerin

42 *Mecelle* 6/3, 2091.

43 *Mecelle* 6/3, 2092-2093.

44 *Mecelle* 6/3, 2090.

45 *Mecelle* 6/3, 2153-2154; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi-şe'ni istihdâmi'l-ecinne masdaran li-zirâ'ati'l-a'dâ"

46 *Mecelle* 6/3, 2099.

kaynağının meşru olması ve meşru şekilde elde edilmesi şartıyla yapay beyin hücrelerinden istifadeyi olumlu karşılamaktadır.

Anensefalili Yenidoğandan Organ Nakli

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin altıncı dönem toplantısında "Beyinsiz Doğan (Anensefalili) Bebekten ve Dondurulmuş veya İhtiyaç Fazlası Ceninlerden Bilimsel Araştırmalarda İstifade ve Organ Nakli Hakkında" başlıklı oturumda konuya ilişkin makaleler sunulmuş ve araştırmacıların tebliğleri dinlenmiştir.[47] Ardından Ahmet Recâi el-Cündî Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatının "Canlıdan Organ Nakline Kaynak Olarak Beyinsiz Yenidoğan"[48] başlıklı toplantısını özetlemiş ve kararları sunmuştur. Buna göre teşkilatın ilgili toplantısında tıbbi araştırmalar Doktor Hasan Hathût ve Doktor Muhammed Ali el-Bârr tarafından sunulmuş, fıkıh alanında ise Bekr b. Ebu Zeyd'in katkıları dinlenmiştir. Netice itibariyle Akademi, Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatının anensefali konusundaki tavsiyelerini[49] benimsemiştir. Akademinin 14-20 Mart 1990 tarihlerinde Cidde'de gerçekleştirdiği 56 (6/5) sayılı altıncı dönem toplantısının "Beyin Hücrelerinin ve Sinir Sisteminin Nakli" konulu kararının anensefalili yenidoğan (*el-mevlûd ellâ dimâğî)* hakkındaki kısmı şu şekildedir:

> Eğer canlı doğmuşsa, beyin sapının ölümüyle kendisinin de ölümü gerçekleşinceye kadar beyinsiz doğan bebekten herhangi bir organ alınarak ona müdahalede bulunulması caiz değildir. Bu konuda beyinsiz doğan bebeğin sağlıklı doğan diğer bebeklerden farkı yoktur. Böyle bir bebek öldüğü zaman ise organlarının alınması hususunda, bu meclisin dördüncü toplantısının 26 (4/1) sayılı kararının içerdiği; geçerli bir iznin bulunması, naklin alternatifinin bulunmaması, nakilde zaruret bulunması vb. ölüden organ nakline dair hükümler ve şartlar gözetilir. Beyinsiz doğan bebeğin –teşhisi mümkün olan– beyin sapı ölümünün gerçekleşmesinden sonra yaşam destek ünitesine bağlı bırakılmasında şer'an bir engel yoktur. Amaç, nakle uygun organların bahsedilen şartlar çerçevesinde bir başkasına nakledilmesiyle bunlardan istifade edilebilmesini sağlamak için canlılığını muhafaza etmektir.[50]

Beyin veya kafatasının tamamı ya da bir kısmı oluşmadan doğan bebeklerin kısa sürede hayatını kaybedecek olması sebebiyle söz konusu (anensefal) bebeklerin organ nakli için potansiyel bir aday olarak görülmesi gündeme gel-

47 *Mecelle* 6/3, 1787-1969.

48 *Mecelle* 6/3, 2077.

49 *Mecelle* 6/3, 2080.

50 *Mecelle* 6/3, 2149-2150. Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi-şe'ni zirâ'ati halâya'l-muh ve'l-cihâzi'l-asabî"

miş ve tartışılmıştır. Ayrıca nakil bekleyen çocuklara uygun organ temini ihtiyacı da bu bebeklerden organ alımını akla getirmiştir.[51] Akademi konuyu, kısa bir süre içinde hayatını zaten kaybedeceği kesin olan bu tür bebeklerin normal insan gibi değerlendirilip ölmesinin beklenmesi gerekip gerekmediği bağlamında tartışmıştır.[52] İlgili konuda üyelerin görüşleri arasında çok ihtilaf görülmemiş, Başkan Bekr b. Ebu Zeyd'in açıklamaları hem Akademiyi hem de kararı net bir şekilde etkilemiş görünmektedir. Zira başkanın da ifade ettiği üzere fıkhen doğum sonrası bebeğin ses çıkarması (istihlâl) ile bebek sağ doğmuş kabul edilir ve normal bir insan hükmündedir. Bir bebeğin beyinsiz doğması veya hilkatinin eksik olması onun hayatını sonlandırma hususunda fetva vermek ile sonuçlanamaz. Böyle bir bebeğin ebeveyni de bebeğin organlarını bağışlayamaz. Ayrıca Bekr b. Ebu Zeyd'e göre beyin sapının yokluğu da ölüm alameti değildir ve teşhiste hata ihtimali de olabilir.[53] Fakat her ne kadar beyin ölümüne kuşkuyla yaklaşsa da başkanın bu durumu, anensefalili bebeğin beyin sapının ölmesi durumunda şartlar sağlandığında ondan organ alınabileceği kararına engel teşkil etmemiştir.

Açıkçası anensefalili bebekten nakil konusunun İslam dünyası için erken sayılabilecek bir tarihte ayrıntılı bir şekilde Akademi tarafından ele alınmış olması takdire şayandır. Aradan geçen otuz yıla rağmen –bildiğimiz kadarıyla– konuyu İslami perspektiften ele alan derinlikli akademik çalışmaların vücuda gelmemesi ise üzücüdür.

Organların Satışı

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin toplantılarında tartışıp karara bağladığı hususlardan biri de organların satışa konu edilmesi meselesidir. Akademinin 6-11 Şubat 1988 tarihleri arasında Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde gerçekleştirdiği dördüncü dönem toplantısında organ nakline dair aldığı 26 (4/1) sayılı kararın organların satışına ilişkin 7. maddesi aşağıdaki gibidir:

> ... Açıklanan bu hâllerde organ naklinin ittifakla caiz görülmesinin, organın satışa konu edilmemesi şartına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Çünkü organların

51 Anensefali hakkında bazı fıkhi tartışmalar için bk. Özdemir, *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli*, 200-202.

52 *Mecelle* 6/3, 2078-2079.

53 *Mecelle* 6/3, 2079-2080. İslam dünyasında bu konuda en dikkat çeken görüşlerden biri Yusuf el-Karadâvî'ye aittir. Karadâvî, sahip olduğu anomaliler sebebiyle hayatını sürdürmesi mümkün olmayan, birkaç gün yaşadıktan sonra hayatını kaybedeceği kesin olan yenidoğanlardan velilerinin izniyle organ alınıp çocuk alıcılar için kullanılmasını müstehap görür. Yusuf el-Karadâvî, *Min Hedyi'l-İslâm- Fetâvâ Mu'âsıra* (Mansura: Dârü'l-Vefâ, 1993), 2: 537.

> satışa sunulması hiçbir şekilde caiz değildir. Ancak organa ihtiyacı olan kişinin organı elde etmek amacıyla zaruret halinde para ödemesi veya vericiyi ödüllendirme ya da onurlandırma amacıyla ödemede bulunması içtihat ve inceleme konusudur.[54]

Kolayca fark edileceği üzere ilgili karar her ne kadar organların satım akdine konu olamayacağını söylemekteyse de aynı zamanda organ bağışı karşılığı maddi bir bedel ödemenin önünü tam olarak kapatmamaktadır. Benzer şekilde, organ ihtiyacı bulunan kişinin zaruret halinde para ödeyebilme ihtimalinden söz edilirken buradaki zaruret kaydının manası ve kapsamı netleştirilmemiştir. Örneğin kalp nakli olacak kişi ile rahim nakli veya ilik nakli olacak kişi aynı durumda kabul edilecek midir? Akademi bu kısmı muğlak bıraktığı veya bir bakıma kararı ertelediği gibi vericiyi ödüllendirme veya onurlandırma amacıyla ödemede bulunulması konusunu da –üzerinden geçen bunca yıla rağmen– yeniden ele almış ve ilgili soruları cevaplamış değildir. Diğer taraftan Akademinin 14-20 Mart 1990 tarihlerinde Cidde'de gerçekleştirdiği 56 (6/7) sayılı altıncı dönem toplantısının ikinci maddesinde "Organ nakli ameliyatlarının ticari amaçlara konu edilmesi kesinlikle caiz değildir"[55] ibaresi yer almaktadır. Bu ibare 1988 tarihli yukarıdaki karardaki ihtimalin önünü kapatıyor olabileceği gibi yalnızca ameliyat sürecine katkısı olan kişilerin bu işi ticarete dökmesini yasakladığı şeklinde de okunmaya müsaittir.

Bahsi geçen karara ulaşma sürecinde neredeyse fakihlerin tamamı organların kişinin mülkiyetinde olmadığı, bu sebeple satım gibi akitlere konu olamayacağı ve organların akde mevzu edilmesinin insanın saygınlığına aykırı olduğunu savunmuşlardır.[56] Her ne kadar genel kanaat böyle olsa da organların satışa konu edilmesi meselesinde de mezhep farklılıkları kendini belli etmiştir. Zira Teshîrî –bu konuda da– görüşünde tek kalarak Akademide ulaşılan, organların mülkiyete konu olamayacağı görüşüne katılmamış ve insan organlarının satışına bir engel görmediğini belirterek itirazının kayıtlara geçmesini talep etmiştir.[57] Bugün ise İran İslam Cumhuriyeti'nde organ karşılığı para almanın resmi olarak kabul edildiği bilinmekte, hatta bu sayede İran'da canlıdan organ

54 *Mecelle* 4/1, 510; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi-şe'ni intifâ'i'l-insân bi-a'dâi cismi insânin âhâr hayyen kâne ev meyyiten", https://www.iifa-aifi.org/ar/1698.html (Erişim 15.10.2020)

55 *Mecelle* 6/3, 2154; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi-şe'ni istihdâmi'l-ecinne masdaran li-zirâ'ati'l-a'dâ"

56 *Mecelle* 4/1, 460; 6/3, 2074.

57 *Mecelle* 4/1, 504.

naklinin arttığı ve bekleme listesinin azaldığı ifade edilmektedir.[58] Bu sürece âyetullahların fetvalarının katkısı göz önünde bulundurulduğunda Teshîrî'nin duruşu garip karşılanmamalıdır. Diğer yandan Sünnî geleneğe ait fıkıh eserlerinde bedenin saygınlığı ilkesinin bir uzantısı olarak bedenden ayrılan organların ve beden parçalarının satım akdine konu edilmesinin caiz olmayışı açık ve net ifadelerle serdedilir.[59]

Akademinin Organ Nakline İlişkin Karar Yöntemlerinin Usul Açısından Değerlendirilmesi

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi üyeleri ve uzmanlar gerek araştırma makalelerinde ve tebliğ sunumları esnasında gerekse tartışma ve müzakereler sırasında şer'î delillere ve maslahat ve zaruret gibi fıkhi prensiplere başvurmaktadırlar. Akademinin tek bir mezhebi takip etme gibi bir ilkesi bulunmamakta, hatta mezhep taassubunu eleştirmekte ve tüm fıkıh mirasından istifade edip maslahata ve çağın gereklerine en uygun görüşlerden istifadeyi kural olarak benimsemektedir. Bu anlamda karşılaştırmalı fıkıhtan tercihe dayalı bir metot *(el-fıkhu'l-mukāran)* benimsemektedir.

Asli Şer'î Delillerden İstifade

Akademi üyelerinin karara ulaşma süreçlerinde doğal olarak ve beklendiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet, icma ve kıyasa yani fıkıh usulünün aslî delillerine (*edille-i erba'a*) sıklıkla başvurdukları görülmektedir. Malumun ilamı kabilinden olmaması adına burada yoğun bir biçimde referans aldıkları Kur'ân ve Sünnet'ten istifade biçimlerini sunmayıp organ nakli konusunda hükme varmaya çalışırken icma ve kıyastan istifade keyfiyetleri hususunda dikkatimizi çeken bazı noktalara değinmekle iktifa edeceğiz.

58 İran'daki uygulamanın ayrıntıları ve etik açıdan yorumlanması hususunda bk. Bagher Larijani v.dğr., "Financial Incentives in Organ Transplantation: Ethical Views", *Iranian Journal Of Allergy, Asthma And Immunology* 6/5 (2007): 39-45; Anne Griffin, "Kidneys on Demand", *Iranian Organ Donation* 334/7592 (2007): 502-505; Nader Ghotbi, "The Ethics of Organ Transplantation in the Islamic Republic of Iran", *Eubios Journal of Asian and International Bioethics* 23 (2013): 190-193.

59 Ebû Bekr Alâeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 1/52; Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982-1986), 5: 142; Ebü'l-Hasen Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 1: 20; Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz b. Ömer el-Mergînânî el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhâni fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, thk. ve tlk. Ahmed İzzu İnâye ed-Dımaşkî (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2003), 2: 28.

Akademinin bazı üye ve uzman fakihlerinin sunumlar ve tartışmalar esnasında kimi konularda **icma** olduğundan söz etmeleri dikkat çekicidir. Bir konuda icmanın oluştuğunu iddia etmek elbette ki iddiayı güçlendiren bir delil sunmak anlamına gelecektir. Fakat kanaatimizce bu kadar güncel, tartışmalı ve kompleks bir konuda icma iddiasından bahsetmek zor görünmektedir. Nitekim toplantıda yer alan diğer konuşmacılar organ nakline ilişkin gündeme gelen icma iddialarını eleştirmiş, örneğin Vehbe Zuhaylî çağımızda icma olamayacağını, bu sebeple kimsenin icma iddasında bulunamayacağını ifade etmiştir.[60] Yine Said Ramazan el-Bûtî, Muhammed Ali el-Bârr'ın metin ve sunumlarında beyin ölümünün hakiki ölüm olduğuna dair fukaha arasında bir icma varmış gibi bir resim çizdiğini, ancak böyle bir icmanın veya icmaya yakın bir ittifakın gerçekleşmediğini söyleyerek Bârr'ı eleştirir.[61] Hasan Ali eş-Şâzelî ise daha önceki sunumlarda geçen, bu alanda kalem oynatan herkesin organ nakline cevaz verdiği bilgisinin yanlış olduğunu hatırlatır.[62] Diğer yandan icmadan olmasa dahi organ nakli konusunda çoğunluk görüşünden veya ittifaktan söz ederek –tabiri caizse– elini güçlendirmeye çalışan konuşmacıların varlığı azımsanmayacak derecededir.

Akademinin fıkıh usulünün temel delillerinden **kıyas** yoluna ise her zaman teknik anlamıyla başvurduğu söylenemez. Ancak kurul üyesi fakihler, organ nakli ve uzantılarına dair bazı meselelerin hükmüne ulaşmak amacıyla fıkıh kitaplarındaki benzer meselelere atıf yaparlar. Ölüden organ naklini delillendirmek üzere ölünün kemiğinden istifade[63] veya organ satışının caiz olmadığını ispatlamak üzere ölü beden parçalarının satışı[64] tartışmalarına atıf yapmaları ve iki konu arasında benzerlik kurmaları bunlara örnek olarak verilebilir. Benzer biçimde, Vehbe Zuhaylî organ bağışının cevazını temellendirmek üzere bu durumu kan ile kıyaslayarak hayat kurtarıcı rolleri ortak paydasından yola çıkarak bir kıyasa gider. Ancak kendisi de daha önceki konuşmacıların, kişinin kendi elinin kesilmesine izin vermesine dair tartışmaları organ nakline asıl kabul edip ona kıyas yapmalarının hatalı olduğunu belirtir.[65] Bu noktada hatırlatmak gerekir ki serdettiğimiz örneklerin hiçbiri fıkıh usulündeki kıyası temsil etmemekte, yalnızca çağdaş fakihlerin klasik fıkıhta cevabı olan veya en azından tartışılmış benzer meselelerin hükmünü güncel konulara taşıma ça-

60 *Mecelle* 4/1, 461.
61 *Mecelle* 4/1, 458.
62 *Mecelle* 4/1, 452.
63 *Mecelle* 4/1, 435.
64 *Mecelle* 4/1, 454.
65 *Mecelle* 4/1, 460-461.

basını ifade etmektedir. Ancak bazen sunulan örneklerin veya zihinde kurulan benzerliklerin hatalı olduğu çok aşikardır. Kanaatimizce klasik eserlerde yer alan örnekler üzerinden fıkhi kaidelere ulaşma ve ilgili kaideyi güncel meseleye tatbik etme şeklindeki bir yöntem kabul edilebilir olmakla birlikte teknik anlamda bir kıyas yoluna gitmek çoğu zaman doğru sonuç vermemekte ve usûlî anlamda gerçek bir kıyas ameliyesi olmaktan da çok uzak kalmaktadır. Toplantı esnasında bu tür hatalara dikkat çeken Muhammed Şerif Ahmed, oturumlarda çoğunluğun fakihlerin görüşlerine sıklıkla atıf yaparak bazı ibareleri adeta nas gibi kabul edip usûl seviyesine yükseltmelerini eleştirir. Fakihlerin metinlerinden ve "insanın saygınlığı" gibi ilkelerden mutlaka istifade edilmesi gerektiğini fakat fakihlerin bazı farazi, tahmini ve hatta hayali ibarelerine bu kadar tutunmanın yanlışlığına dikkat çeker. Örnek olarak ölmüş insan etini yemek zorunda kalmaya kıyas yapmayı ve eğer bu ölmüş kişi peygamber ise –ki artık peygamber gelemeyeceğini hepimiz biliyoruz– durumun değişip değişmeyeceği gibi konuların uzun uzun tartışılmasını doğru bulmaz. Netice itibarıyla ona göre usul açısından doğru bir şekilde meseleye tatbik edilemeyecek örnekleri tartışmayı bırakmalıyız.[66]

Fıkhi Prensiplerden ve Kavâid-i Külliyeden İstifade

Akademinin organ nakline ilişkin hükümlere ulaşma yolunda fıkhın maslahat, kolaylık, zaruret, ihtiyat, örf gibi prensip ve yöntemlerinden, ayrıca ilgili prensipleri içeren külli kaidelerden ve genel olarak makâsıd düşüncesinden istifade ettiği görülmektedir. Zira doğal olarak özellikle de organ nakli gibi nevâzil yani sonradan ortaya çıkan güncel bir meselede Kur'ân, Sünnet, icma gibi delillerden ve yine müçtehit imamlar ve onların öğrencilerinden kısacası fıkıh geleneğinden doğrudan doğruya bir hüküm bulmak mümkün olamayacağı için fıkhın genel prensip ve yöntemlerine başvurmak açık bir ihtiyaçtır.

Akademi ya tıbbi konularda aldığı ve yayınladığı kararlarda doğrudan, ya da karar sürecinde makale, tebliğ veya tartışmalarda dolaylı olarak **maslahat**[67] prensibine yer verir. Organ bağışı özelinde de maslahat ilkesi sıklıkla gündeme gelmekte, örneğin bağış için iki tarafa sağlanacak fayda ve zararın karşılaştırılıp iki zarar olması halinde hafif zararın tercih edileceği belirtilmektedir.[68]

66 *Mecelle* 4/1, 478-479.

67 Maslahat, Şâri'in kulları için hedeflediği din, can, akıl, nesil ve mal değerlerinin korunması türünden faydaları ifade etmekte olup faydanın sağlanması ve zararın giderilmesidir. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1324), 1: 286-287.

68 *Mecelle* 4/1, 460.

Yine Akademinin 6-11 Şubat 1988 tarihleri arasında Cidde'de gerçekleştirdiği dördüncü dönem toplantısında organ nakline dair aldığı 26 (4/1) sayılı kararda geçen "bireyler ve toplum için iyi ve çoğunlukla faydalı olan her şeyi gerçekleştirmeyi garantileyen; yardımlaşmaya, karşılıklı sevgi-saygı göstermeye ve diğergamlığa çağıran İslam dininin genel amaçlarını da gözeterek"[69] şeklindeki ifadenin ilk kısmı açık bir şekilde maslahata (iyiliğe/faydaya) vurgu yapmaktadır. Maslahat ile bağlantılı olan bir kavram da zarar olup "Bir zarar kendi misliyle izale olunmaz"[70] genel ilkesine (*kāide-i külliye*) atıflar dikkat çekmektedir.[71] Benzer şekilde az evvel zikri geçen 1988 tarihli toplantıda ele alınan ototransplantasyon hakkındaki kararda da açıkça fayda-zarar dengesi gözetilmiş ve genel olarak bireyin fiziksel ve psikolojik yararı dikkate alınmış olup bu kayıt "İlgili operasyondan beklenen yararın doğabilecek zarardan üstün olduğunun kesin olması halinde, bu operasyonun kişiyi kaybettiği bir organına kavuşturmak, organını eski hâline getirmek, kendisinden beklenen fonksiyonu yeniden yerine getirmesini sağlamak veya kişiyi psikolojik ya da fiziksel olarak olumsuz etkileyen bir kusur veya deformasyonu gidermek için yapılması şartıyla"[72] şeklinde kararda yer almıştır. *Mecelle*'de "Def-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır"[73] şeklinde ifade bulan zararı gidermenin yararı elde etmeye önceleneceğini belirten kaideye de zaman zaman başvurulmuştur.[74]

Akademinin karar süreçlerinde riayet ettiği bir diğer prensip **kolaylık**tır. Halil Muhyiddin el-Meys organ naklini temellendirmek amacıyla İslam'ın kolaylık dini olduğunu ayet ve hadisler ışığında anlatır.[75] Tartışmalar esnasında Abdusselâm el-Abbâdî ise organ nakline mutlak olarak haram diyenleri eleştirerek kan naklini kabul ettikleri gibi kolaylaştırma yolunu seçerek belli şartlar altında organ naklini de kabul etmelerinin daha uygun olacağını ifade eder.[76]

Mecelle'de "Zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar"[77] şeklinde kaideleşmiş olan **zaruret** prensibi de Akademinin fetva verme süreçlerinde, özellikle

69 *Mecelle* 4/1, 507; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi-şe'ni intifâ'i'l-insân bi-a'dâi cismi insânin âhâr hayyen kâne ev meyyiten"

70 *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 25.

71 *Mecelle* 4/1, 454, 475.

72 *Mecelle* 4/1, 508; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî, "Karâr bi-şe'ni intifâ'i'l-insân bi-a'dâi cismi insânin âhâr hayyen kâne ev meyyiten"

73 *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 30.

74 *Mecelle* 4/1, 451, 475.

75 *Mecelle* 4/1, 447

76 *Mecelle* 4/1, 469.

77 *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 19.

de organ naklinin cevazını temellendirmede dikkate aldığı prensiplerdendir. Şeyh Ömer Câh'ın organ nakli bağlamında yasakları mübah kılan şer'î zaruretin ne olduğunu netleştirme teklifi,[78] Abdullah Muhammed Abdullah'ın organları önemine ve zarurete göre sınıflama ve buna göre hüküm verme hatırlatması,[79] Vehbe Zuhaylî'nin organ naklinin ancak şer'î zaruret şartlarını sağlayan durumlarda veya genel ya da özel hâcet şartlarında yapılabileceği vurgusu[80] bunlara örnek verilebilir. Ayrıca, kimisini daha önce zikrettiğimiz üzere, Akademi yayınladığı kararlarda da pek çok kez doğrudan doğruya zaruret ilkesine atıf yapmıştır.[81]

Akademinin karar süreçlerinde dikkate aldığı bir diğer ilke ise **ihtiyat** prensibidir. Akademi genel olarak fıkhi bir görüş serdetmeden veya fetva yayınlamadan önce acele etmeden, meselenin her yönünü görerek ve tartışarak sonuca ulaşmayı gerekli görmektedir. Organ nakli konusunda sunulan tebliğlerde ve yapılan tartışmalarda da ihtiyat prensibine dikkat çekilmiş, naklin hükmü konusunda teenni ve ihtiyatlı davranmak ve alanda derinlemesine çalışmalar yapmadan sonuca ulaşmamak gerektiği vurgulanmıştır.[82] Organ nakline olumsuz yaklaşan Hasan Ali eş-Şâzelî tartışmalar esnasında ihtiyat gereğince, organ naklini mübah sayan fetva yayınlamamak gerektiğini akademiye ısrarla teklif etmiştir. Ona göre dünyada yaşanan organ trafiği veya fakirlerin bedenlerinin sömürülmesi gibi olumsuzluklar organ nakli konusunda acele karar vermemeyi ve çekimser kalmayı gerektirmektedir.[83] Yine Receb Buyûd et-Temîmî organ nakli konusunun tehlikeli ve ciddi bir konu olduğunu ve Akademinin hüküm vermek konusunda acele etmemesi gerektiğini vurgular.[84] Ancak organ nakline olumlu yaklaşım konusunda çoğunluğu oluşturan Akademi üyeleri, az sayıdaki üyelerin bu itirazlarını dikkate alamamış görünmektedir. Fakat Başkan Bekr b. Ebu Zeyd'in de vurguladığı üzere Akademi yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek veya sömürüye açık olacak şekilde mutlak ve

78 *Mecelle* 4/1, 480.

79 *Mecelle* 6/3, 2144.

80 *Mecelle* 4/1, 460.

81 Akademinin organ nakline ilişkin kararlarında da zaruret prensibi doğrudan geçmektedir. Organ alıcısının zaruret hâlinde para ödemesinin içtihada açık bir konu oluşunun zikredilmesi (*Mecelle* 4/1, 510), organ naklinin şartlarından bahsedilirken nakil için zaruretin bulunması gerektiğinden bahsedilmesi (*Mecelle* 6/3, 2149-2150), alıcıya nakli ile vericinin genetik özelliklerini aktarmayan üreme organlarının naklinin meşru zaruret hâlinde caiz olacağına fetva verilmesi (*Mecelle* 6/3, 2155) bunlara örnektir.

82 *Mecelle* 4/1, 480.

83 *Mecelle* 4/1, 453.

84 *Mecelle* 4/1, 467.

genel fetvalar yayınlamaktan kaçınır. Bu yüzden ele alınan konu tahdit edilerek dar ama derinlikli olarak incelenmeli, en önemli olanları öne alınarak tüm ayrıntılar sırayla değerlendirilmelidir.[85] Bu bağlamda Akademinin fetvalarının yürürlükteki hukuklarla paralel gitmesi de önem arz edebilecektir. Abdüsselam el-Abbâdî'nin işaret ettiği üzere Akademinin fetvalarını benimseyen ülkelerde bunları uygulayacak denetleyici yasalar koymadan fetva çıkarmak bu fetvaların kötüye kullanılmasına neden olabilir. Çünkü birçok durumda fetvalara kısıtlamalar ve kayıtlar konmasına rağmen bunlara dikkat edilmemesi ve fetvanın genellenmesi tehlikesi mevcuttur. Bu nedenle Akademi Meclisi bu konuda cevaza yönelip şartlar koyduğunda bu konuyu ve uygulanmasını kontrol eden yasaların çıkarılmasını sağlamalıdır.[86]

Akademinin karar süreçlerinde tıbbi konularda fetva verirken **örf**ün ve sosyal gerçekliklerin de dikkate alınması gerektiğinin vurgulandığı görülür. Örneğin Said Ramazan el-Bûtî kadavradan organ nakli bağlamında beyin ölümü konusunda hüküm verirken konunun topluma bakan boyutlarını da dikkate almak gerektiğini, kalbi ve nabzı atan kişiye ölü muamelesi yapmanın ve organlarını almanın kişinin yakınlarının tıbba olan güvenini kaybetmesi veya insanların doktorlara kin duyması ile sonuçlanabileceğini söyler. Özetle toplumun beyin ölümü kavramına hazır olmadığını hatırlatarak fetvada ilgili boyutun dikkate alınması ve beyin ölümünün lehine karar vermemek gerektiğini dile getirir.[87] Ahmed Muhammed Cemal ise organ naklinin, her ne kadar Batı'da başlamış olsa da, artık Müslüman toplumların kabulle karşıladığı bir gerçeklik hâline geldiğini ve pek çok kişinin ve fıkıh meclisinin buna cevaz verdiğini hatırlatarak İslam ümmetinin bu kabulünü gerekçe göstermek suretiyle nakle olumlu yaklaştığını beyan eder.[88]

Tıbbi Bilgiden ve Uzmanlardan İstifade

Akademinin disiplinlerarası konularda yalnızca fakihleri değil alanın uzmanlarını da toplantıya davet ettiği ve onlarla iş birliği hâlinde çalıştığı bilinmektedir. Organ nakli konusunda da benzer bir yöntem sergilenmiş olup Akademinin gerçekleştirdiği her iki oturumda da güncel tıbbi bilgiden ve alanın uzmanlarından istifade ettiği açık bir şekilde görülmektedir.

85 *Mecelle* 4/1, 471.
86 *Mecelle* 4/1, 471.
87 *Mecelle* 4/1, 459.
88 *Mecelle* 4/1, 462.

Öncelikle organ nakli konusunda ilgili konunun uzmanı tıp mensuplarından araştırma hazırlamaları ve sunum yapmaları istenmektedir. Tıbbı ilgilendiren her konuda olduğu gibi organ nakli konusunda da tıp uzmanları dinlenmekte, hatta çoğu zaman uzmanlara öncelik verilmektedir. Örneğin Akademinin organ nakline ilişkin 1988 tarihli toplantısına konunun tıbbi boyutlarını sunması için ilgili tarihte Kral Fahd Tıbbi Araştırmalar Merkezi İslam Tıbbı Bölümü danışmanı ve Londra, Glasgow, Edinburgh Kraliyet Hekimler Koleji Üyesi olan Doktor Muhammed Ali el-Bârr ve Kral Abdulaziz Üniversitesi Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji ve İmmünoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doktor Muhammed Eymen Sâfî davet edilmiştir.[89]

Tıbbi bilgiden ve tıp uzmanlarından istifadeye güzel bir örnek olarak ise Muhammed Ali el-Bârr'ın Akademideki bariz etkisi verilebilir. Organ nakline dair her iki toplantıda –hatta dikkat çekici bir biçimde Akademinin pek çok toplantısında– yer alan el-Bârr'ın 1988 yılında fakihlerden cevaplamasını beklediği sorular –öyle görünüyor ki– Akademinin ve belki de kendisinden sonra yapılan pek çok çalışmanın gündemini belirlemiştir. Zira gözlemlediğimiz kadarıyla 1990 yılında organ naklini tekrar gündemine alan Akademi tarafından o yıl alınan kararlar bu soruların çoğuna cevap niteliği arz etmektedir.[90] Bunlar arasında yer alan "Çocuğun kendi organlarını bağışlaması geçerli midir?", "Çocuğun organlarını bağışlama konusunda velisinin izni yeterli midir?", "Organ nakline vasiyet geçerli bir vasiyet midir?", "Vefat eden kişinin organlarını bağışlama konusunda kim yetkilidir?", "Kimliği meçhul kişilerden organ almak caiz midir?", "Organ alma konusunda devletin yetkisinin sınırları nelerdir?", "Beyin ölümü durumunda organ alınabilmesi için hangi şartların gerçekleşmesi gerekir?", "Diriden veya ölüden üreme organlarının nakli caiz midir?", "Dondurulmuş veya laboratuvarda elde edilmiş ceninlerden doku ve organ nakli amacıyla istifade caiz midir?", "Hırsızlık veya kısas sebebiyle eli kesilen suçlunun kesilen organının kendisine geri nakledilmesi caiz midir?"[91] soruları sonraki toplantılarda uzun uzadıya tartışılmış, kimileri ise kararlara doğrudan başlık olmuştur. Diğer taraftan, tıp uzmanlarının toplantıda karar mercii olmadıkları, oy haklarının bulunmadığı ve ancak ilgili konunun tıbbi

89 Muhammed Ali el-Bârr, "İntifâ'u'l-insân bi-â'dâi cismi insânin âhâr hayyen ev meyyiten", *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* 4/1 (1988): 91-117; Muhammed Eymen Sâfî, "Ğarsu'l-a'dâ fî cismi'l-insân: Meşâkilühu'l-ictimâ'iyye ve kadâyâhu'l-fıkhiyye", *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* 4/1 (1988): 119-143.

90 el-Bârr, "İntifâ'u'l-insân", 4/1, 116-117.

91 *Mecelle* 4/1, 443-444. Ayrıca bk. el-Bârr, "İntifâ'u'l-insân", 4/1, 91-117.

boyutunda bilgisine ve görüşüne başvurulan bir uzman sıfatıyla toplantıda bulundukları ifade edilmelidir.[92]

Muhammed Muhtar es-Selâmî'nin toplantıda veciz bir şekilde özetlediği üzere doktorların rolü ile fakihlerin rolünü ayırmak gerekir. Bu iki cenahın birbirinin sahasına girmesi meseleyi tasavvura ve verilen hükme zarar verir.[93] Yine Muhammed Şerif Ahmed'in de ifade ettiği üzere fakihler tabiplerin tecrübelerine itibar edip tıbbi bilgi üzerinden hüküm vermeli ve tıp sahasına geniş bir hareket alanı sağlamalıdır.[94] Hakikatte de Akademinin karar sürecinde güncel tıbbi bilgiye atıf ve istifade dikkat çekmektedir. Örneğin, naklinin caiz olup olmadığını tartıştıkları organ türünde gerçekleştirilmiş nakillerin başarı oranını dikkate alıyorlar ve bu bilgi kararlarını etkiliyor.[95] Ayrıca toplantıya katılan fıkıhçılardan bir kısmının da makale veya sunumlarında tıbbi bilgilere atıf yaptıkları ve konunun tıbbi boyutuna hakim, ya da en azından haberdar, oldukları görülmektedir. Misal kabilinden, fakihlerin hangi organların naklinin tıbben mümkün olduğu, organların iskemi sürelerinin ne kadar olduğu, nakil sonrası hangi üreme organlarının alıcıya genetik geçiş sağladığı, beyin ölümü ile benzer tıbbi durumlar arasındaki farklar gibi konularda bilgi verdikleri görülüyor.

Bazen ise kimi fakihlerin tıbbi bilgiyi dikkate almaksızın yorum serdettikleri, ancak buna hem tıp hem de fıkıh cenahından ciddi eleştiriler geldiği görülmektedir. Örneğin Akademinin İran temsilcisi Teshîrî'nin testis nakli konusunda kendi görüşünü desteklemek adına nakilden sonra alıcının çocuğuna vericiden genetik geçiş olduğu bilgisine şüpheyle yaklaştığını belirtmesi üzerine Teshîrî'nin bu görüşü tepki toplar. Başkan Bekr b. Ebu Zeyd, uzmanlar genetik intikal olduğunu belirttikten sonra uzmanların görüşlerinin önünde şüphenin bir kıymeti olmadığını hatırlatırken,[96] Muhammed Muhtar es-Selâmî çağdaş tıp genetik geçiş olduğu verisini sunduktan sonra bu naklin caiz olup olmadığını tartışmanın anlamsız olduğunu ifade eder.[97] Ahmed Muhammed Cemal'in ise böyle bir konuda fakihlerin değil tabiplerin görüşünün esas

92 Bazen de tıp uzmanlarının toplantı esnasında birbiriyle çelişkili bilgiler sundukları veya aralarında temel konularda ihtilaf çıktığı gözlenmektedir. Bunun sonucunda Akademi tarafından tıpçılara toplantı öncesinde konunun tıbbi boyutunu kesinleştirmeleri uyarısı yapılmaktadır (*Mecelle* 4/1, 489).

93 *Mecelle* 6/3, 2103.

94 *Mecelle* 4/1, 479.

95 *Mecelle* 6/3, 2139.

96 *Mecelle* 6/3, 2135.

97 *Mecelle* 6/3, 2136-2137.

alınacağını ve tıbbi boyut hakkında uzmanlara muhalefet etmenin şaşılacak bir durum olduğunu söyleyerek Teshîrî'ye sert tepki verdiği[98] gözlenmektedir. Aynı konu etrafındaki tartışmalar esnasında Cündî'nin Muhammed Süleyman el-Eşkar hakkında aktardığı, önce testis naklinde testislerin vericiye değil alıcıya tâbi olacağını düşünerek testislerin nakledilebileceğini benimsemesi, toplantı sırasında ise tıp uzmanlarının bu konuda kendisini aydınlatması üzerine görüşünü değiştirerek öyleyse bunun kabul edilemez olduğunu belirtmesi de tıbbi bilginin hükme etkisine ve tıbbi bilgiden istifadeye örnek verilebilir.[99]

Tüm bu olumlu örneklerle birlikte bazen davet edilen tıp uzmanlarının alanlarının konuyla doğrudan alakalı olmadığı veya farklı perspektifler sunan değil aynı görüşteki uzmanların toplantıya davet edildiği görülmektedir. Kanaatimizce genel anlamda da tıp uzmanlarının daha aktif katılımı sağlanmalı ve davet edilen uzmanların alanlarının ele alınan konu ile doğrudan bağlantılı olmasına dikkat edilmelidir. Örneğin beyin ölümü konusunda davet edilen ve tebliğ sunan kişinin nöroloji alanında uzman olması beklenir. Yine kanaatimizce felsefi, kelami, hukuki, sosyolojik, psikolojik boyutları da bulunan böyle bir alanda sürece sadece tıbbi bilgi değil fıkhın ve tıbbın yanında nazari ve tefekküri boyutlar da dâhil edilmelidir.

Mevcut Fetvalardan ve Kurul Kararlarından İstifade

İslam Fıkıh Akademisi, hükmüne ulaşmaya çalıştığı konuya dair gerçekleştirilen sunumlar ve tartışmalar esnasında konuya ilişkin mevcut fetvalardan veya kurul kararlarından istifade etmektedir. Gerek Akademi gerekse araştırmacılar zaman zaman diğer kurumların ve fıkıh meclislerinin fetvalarına atıf yapar. Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatı başta olmak üzere Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ, Râbıtatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı Mecmau'l-Fıkhî el-İslâmî (İslam Fıkıh Akademisi), Lecnetü'l-Fetvâ bi-Vizârâti'l-Evkâf el-Kuveytiyye, Lecnetü'l-Fetvâ fi'l-Memleketi'l-Ürdüniyye atıf yapılan kurumlar arasındadır.[100] Öyle görünüyor ki mevcut kararlara atıf yapmak Akademiye hem zaman hem de güç kazandırmaktadır. Hatta toplantılar esnasında bazı fakihlerin fıkıh akademilerinin veya fetva kurumlarının konuya ilişkin mevcut fetvalarına bakıp gerekli yerleri eleştirip reddetmeyi, bazı yerleri ise doğrudan almayı teklif ettikleri

98 *Mecelle* 6/3, 2136.

99 *Mecelle* 6/3, 2088.

100 el-Bârr, "İntifâ'u'l-insân", 4/1, 105, 107, 108, 109, 111; Sâfî, "Ğarsu'l-a'dâ", 4/1, 123; *Mecelle* 4/1, 462; *Mecelle* 4/1, 456, 470, 482.

dahi görülmektedir.[101] Esasında 1988'de Tantâvî, Abdüsselam el-Abbâdî, Muhammed Sâlim b. Abdülvedûd gibi alimler tarafından gelen bu teklifin 1990 tarihli organ nakli oturumunda uygulandığı görülmektedir. Zira daha önce örneklerini sunduğumuz üzere, bu toplantıda Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatının karar metni madde madde değerlendirilip küçük tashihlerle büyük oranda benimsenmiştir.[102] Bu durum Akademinin beyin hücrelerinin ve sinir sisteminin nakli, ceninlerin organ naklinde kaynak olarak kullanılması, üreme organlarının nakli konularıyla ilgili karar metinlerinde "Hicri 23-26 Rebiülevvel 1410/23-26 Ekim 1990[103] tarihinde Kuveyt'te gerçekleştirilen Altıncı Tıp Fıkhı Toplantısı'nın mevzularından biri olan bu konuya ilişkin araştırmalara ve tavsiyelere vâkıf olunduktan sonra, bu meclis ve Tıp Bilimleri İslam Teşkilatı arasındaki iş birliği neticesinde aşağıdaki kararlar alınmıştır" şeklinde ifade edilmiştir.[104]

Sonuç

İslam aleminin en etkili fıkıh akademilerinden biri olan Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi, Müslümanların içinde yaşadığı çağın problemlerini tartışıp karara bağlayan ve kendinden sonraki pek çok fıkıh kurulunu da etkilemiş öncü bir akademi olması sebebiyle çalışmamıza konu olmuştur. Çalışmamızda Akademinin organ nakli özelinde biyofıkıh alanında fetva süreçlerini içerik ve yöntem açısından inceledik.

Öncelikle Akademinin karar alma süreçlerine baktığımızda toplantıya hazırlık yapmak üzere araştırmacıların belirlenip kendilerinden akademik çalışmaların talep edilmesi, hazırlanan metinlerin katılımcılara dağıtılması, sunumların ve müzakerelerin yapılması ve en son çoğunluğun görüşü doğrultusunda karar metninin ortaya çıkması şeklinde bir metot takip edildiği görülmektedir.

101 *Mecelle* 4/1, 475, 480-482.

102 *Mecelle* 6/3, 2077.

103 Kararlarda hicri 23-26 Rebiülevvel 1410 tarihi miladi olarak 23-26 Ekim 1990 tarihine tekabül edecek şekilde yazılmışsa da burada bir hata olup tarih 23-26 Ekim 1989 şeklinde olmalıdır. Aksi takdirde Akademinin kararlarından istifade ettiği Kuveyt Tıp Bilimleri İslam Teşkilatının toplantı tarihi Akademinin toplantı tarihi olan 17-23 Şaban 1410/14-20 Mart 1990 tarihinden sonra olmaktadır.

104 Akademi bazen kendi aldığı eski tarihli kararlarına da atıflar yapmaktadır. Organ nakli tartışmaları esnasında kalp gibi organlar yaşam destek ünitelerine bağlı olarak çalışsa bile desteklerin çekilebileceğine dair mevcut karara atıf yapılması buna örnek verilebilir (*Mecelle* 4/1, 462). Daha önce verilmiş hükümleri takip etmek Akademiye hem tutarlılık sağlamakta hem de yeni alınan kararı güçlendirmektedir.

Akademiye üye veya uzman sıfatıyla katılan kişilerin İslam dünyasında temsil gücü yüksek ve etkin kişiler olması katılımcıların özenle tayin ve davet edilmiş olduğunu göstermesi açısından öemlidir. Akademinin yıllık dergisi *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî*'den katılımcılar arasında cereyan eden tartışmaların yer aldığı münakaşa kısmını şeffaf ve sansürsüz bir şekilde takip edebiliyor olmak hem kişileri hem de fikirleri tanıma ve değerlendirme açısından okuyucuya büyük bir fırsat sunmaktadır.

Çalışmamızın içeriğe yönelik değerlendirme kısmında Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin ele aldığı üreme organlarının nakli, beyin hücreleri ve sinir sisteminin nakli, anensefalili yenidoğanlardan nakil, organların satışı gibi nispeten daha orijinal konulara yoğunlaşarak bu konularda aldıkları kararları ele aldık. Akademinin 1990 yılında beyin hücrelerinin nakli konusunu gündemine alması, hayvan cenininden elde edilen beyin hücrelerinin veya yakın zamanda gerçekleşebileceğini düşünüp tartıştıkları yapay beyin hücrelerinin kullanılmasına belli şartlarla olumlu bakması, ceninden beyin hücresi nakli, anensefalik bebeklerden organ alımı tartışmalarını tıbba neredeyse paralel bir zamanlama ile yapması bilimi yakından takip ettiklerini ve ufuklarını göstermektedir. Ayrıca o dönem için farazi fıkıh kapsamında görülebilecek bazı tartışmaları –görüşlerine katılalım ya da katılmayalım– karara bağlamış olmaları takdire şayandır. Günümüz İslam dünyasında dahi Akademide tartışılan bu konuların üzerine çok fazla bilgi bina edilmiş değildir. Zannediyoruz ki kurulun tıbbı bu şekilde takip edebilmesi tıp uzmanları ile veya çeşitli kurumlarla kolektif çalışmasının bir sonucudur.

Bu vesileyle araştırmamız esnasında dikkatimizi çeken bazı noktalara da eleştirel bir yaklaşımla işaret etmek gerekir. Akademi tarafından 1988 ve 1990 yıllarındaki iki oturumla alınan organ nakline dair bu kararların üzerinden geçen otuz yıla rağmen ne güncellenmiş olması ne de kararlara yeni konu eklenmiş olması ciddi bir sorundur. Zira tıp gibi sürekli gelişmekte olan bir alanda fıkhi bilginin de belli periyotlarla güncellenmesi elzemdir. Örneğin yapay organlar, hayvandan nakil (xenotransplantasyon), yüz, el ve ekstremiteler gibi kompozit dokuların nakli konuları yeterince tartışılmamış ve bu hususlara kararlarda yer verilmemiştir. Benzer şekilde, organ bağışçısına nakil sonrası maddi bedel verilmesi, tek gözün korneasının canlıdan bağışlanması, hukuken ehliyetsiz, kimliği meçhul veya kimsesiz bireylerden organ nakli, farklı din mensuplarının birbirlerine organ bağışlaması, organların adil dağıtımı konularında olduğu gibi kararlarda yer almayan veya daha sonra ele alınacağı belirtilen fakat netleştirilmeden bırakılan bazı konular da bulunmaktadır. Bu

konular Akademinin kendi içinde ara ara gündeme gelse de karara bir sonuç yansıtılmadan kalmıştır. Organ nakli konusunun dışına çıkarsak, Akademinin tıp alanında aldığı kararlara genel olarak bakıldığında mitokondri nakli, insan genomu gibi bazı güncel konuları gündeme hızlıca adapte olarak ele alması takdiri hak ederken eşcinsellik, cinsiyet değiştirme, kürtaj, kadavra gibi konular Akademi tarafından incelenmeyi beklemektedir.

Akademinin genel olarak fetva metoduna bakıldığında ise belirli bir mezhebi takip etme veya bir fıkhi mezhebin yöntemini kullanma gibi bir hedefi olmadığı görülmektedir. Karşılaştırmalı fıkıh (*el-fikhu'l-mukāran*) yönteminin benimsendiği söylenebilir. Zira Akademinin de ifade ettiği üzere karara ulaşılırken tüm fıkıh mezheplerinden istifade edilerek çağın şartlarına ve insanların maslahatına en uygun görüş tercih edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda Akademi genel olarak şer'î delillerden, maslahat, zaruret, ihtiyat ve örf başta olmak üzere fıkhi prensiplerden (*kavâid-i külliye*) istifade etmektedir. Özellikle de organ nakli konusu gündeme geldiğinde zaruret, maslahat ilkelerine ve daha genel anlamda makāsıd düşüncesine atıf yapılmadan konunun tartışılması imkânsız görünmektedir. Bu noktada dikkatimizi çeken bir husus olarak, Akademi zaruret kavramını geniş anlamıyla kullanmaktadır. Rahim gibi alıcının nesline genetik bir aktarım sağlamayan üreme sistemi organlarının nakline dair kararlarında bu husus göze çarpmaktadır. Yine Akademi organların satışının caiz olmadığını belirtse de organ bekleyen kişinin içinde bulunduğu zaruret sebebiyle karşı tarafa organ için bir bedel ödeyebileceğinin içtihat konusu olduğunu söylemesi bu hususta açık bir kapı bıraktığı anlamına gelebilecektir. Ayrıca bu konunun da içtihat ve inceleme konusu olduğu söylenmiş, fakat üzerinden geçen otuz yıla rağmen konuya dair yeni bir söz sarf edilmemiştir.

Akademinin organ bağışı hakkında karar verirken organların hayati olup olmamasına göre net bir tasnif yapmaması da eleştiriye konu olabilecek hususlardandır. Kanaatimizce fakihler tarafından nakil konusunda zaruri ve hâcî organ ayrımına gidilmesi ve bu tasnif altında yer alan organların hükmünün ayrı verilmesi daha isabetli olacaktır. Zira organlar konusunda mutlak helallik veya haramlık hükmü makāsıd düşüncesine aykırı sonuçlara yol açabilmektedir. Benzer biçimde organ bağışı, organın canlıdan mı yoksa kadavradan mı temin edileceği gibi değişkenlere göre de ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Örneğin Akademi, genetik geçiş sağlamayan rahim gibi üreme organlarının nakline cevaz verirken bu cevazı kadavra ile sınırlı tutup tutmadığı, canlıdan da böyle bir bağışı caiz görüp görmediği sorularını cevapsız bırakmaktadır.

Son olarak organ nakli gibi tıbbi arka plana ihtiyaç duyulan konularda Akademinin uzmanlardan yardım aldığı açık bir şekilde görülmektedir. Tıp uzmanlarının kendilerine temin ettikleri bilgiler ve bu kolektif çalışma sayesinde fukahanın tıbbi kavramları doğru ve yerinde kullanma, konunun tıbbi boyutuna hakim olma ve hatadan beri olma ihtimalleri artmaktadır. Aslında organ nakli gibi toplumsal, kültürel ve psikolojik boyutları ve uzantıları da olan bir meselede toplantılara sosyoloji, hukuk, psikoloji gibi alanlardan uzmanların davet edilmesi mümkün olmasa dahi tebliğlerin hazırlanma aşamalarında bu alanlardan istifade edilmesi uygun olacaktır. Kurul tarafından verilen fetva ve kararların bireysel ve sosyal etkilerinin takip edilebilir olması da önemlidir. Bunun için ise fetva ameliyesinin öncesi ve sonrasındaki süreçlerde sosyal bilimcilerle iş birliğine ihtiyaç olacaktır. Benzer şekilde düşünsel boyutu ağır basan ve arkasında felsefi ve kelami teorik bilgiyi saklayan biyofıkıh gibi bir alanda fetva verme süreçlerinde ilgili alan uzmanlarının görüşlerinin alınması da uygun düşerdi. Bu noktada İslam düşünce geleneği bir yana Batı merkezli biyoetik birikiminden de istifade edilmesi, tartışmaların çerçevesini belirlemede dahi olsa yararlı olurdu.